

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ПОЛІФОНІЧНОГО СЛУХУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

У статті розглядається специфіка розвитку поліфонічного слуху молодших школярів на уроках музичного мистецтва, обумовлена психологічними можливостями їх сприймання. Це відзначається тяжінням до музичних вражень, характером емоційного відгуку на них. У цьому віці особлива чутливість дітей до кольору, ритму, характеру звучання, інтонації слова здатна дати їм позитивний емоційний досвід спілкування з мистецтвом. Розвиток поліфонічного слуху молодших школярів розглядається автором як багатофункціональний процес, як частина всебічного розвитку особистості на основі особистісного, комплексного та діяльнісного підходів.

Ключові слова: поліфонічний слух, поліфонічне сприйняття, функції, вікові особливості, молодші школярі.

Степанова Л. П. Специфика развития полифонического слуха младших школьников на уроках музыки. В статье рассматривается специфика развития полифонического слуха младших школьников, обусловленная психологическими возможностями их восприятия, которые отмечены тяготением к музыкальным впечатлениям, характером эмоционального отклика на них. В этом возрасте особая чувствительность детей к цвету, ритму, характера звучания, интонации слова способна дать им положительный эмоциональный опыт общения с искусством. Развитие полифонического слуха младших школьников рассматривается автором как многофункциональный процесс, как часть всестороннего развития личности на основе личностного, комплексного и деятельностного подходов.

Ключевые слова: полифонический слух, полифоническое восприятие, функции, возрастные особенности, младшие школьники.

Stepanova L.P. Specificity of the polyphonic ear development of elementary school pupils at the lessons of music. In the article the specificity of the polyphonic ear development of elementary school pupils at the lessons of music caused by psychological abilities of their perception, marked by attraction to musical experiences, the nature of emotional response to them are considered. At this age, children's special susceptibility to the color, rhythm, character of sound, word tone can give them a positive emotional experience with art. The development of polyphonic ear of elementary school pupils is regarded by the author as a multi-functional process and a part of the comprehensive development of personality based on personed, integrated and activity approaches.

Keywords: polyphonic ear, polyphonic perception, functions, age peculiarities, elementary school pupils.

На сучасному етапі розвитку освіти актуалізується орієнтація на духовні цінності, відродження культурних традицій, формування творчої особистості на зразках національної культурної спадщини. Розвиваючий потенціал поліфонії, її здатність збуджувати креативність мислення дітей, впливати на інтелект обумовлює підвищення уваги до проблеми розвитку поліфонічного слуху, який доцільно розвивати уже в молодших школярів.

Питання сутності поліфонічного слуху розглядали Е. Давидова, А. Каузова, Г. Побережна, М. Ройтерштейн, М. Сибірякова-Хіловська, М. Старчеус, Ю. Тюлін, Г. Ципін. Праці Ю.Алієва, А.Каузової, С.Пермінової, З.Рінкявічуса свідчать, що найбільш розробленою у музичній педагогіці є проблема сприйняття поліфонії. Питання пошуку шляхів розвитку поліфонічного слуху школярів на уроках музичного мистецтва ще потребують свого розв'язання.

Мета даної статті полягає у розкритті специфіки розвитку поліфонічного слуху молодших школярів як поліфункціонального процесу на основі особистісного, комплексного та діяльнісного підходів.

Для процесу й результату освіти досить істотним є розуміння взаємозв'язків виховання, навчання, розвитку, які синергетичною парадигмою освіти характеризуються як безперервне взаємопроникнення, як взаємне доповнення [4]. У сучасній вітчизняній педагогіці організація навчання розглядається в єдності з вихованням, що становить сутність виховуючого навчання. Тісний зв'язок існує також між вихованням та розвитком. І якщо навчання можна вважати основним засобом виховання (Й.Герbart), то розвиток особистості залежить від виховання так само, як і виховання від розвитку. Взаємозв'язок виховання й розвитку розкривається у розвиваючому навчанні, спрямованому на “досягнення найбільшої ефективності розвитку пізнавальних можливостей школярів: сприймання, мислення, пам'яті, уяви тощо” [2, с. 288]. Розвивати – значить “сприяти розвиткові, збільшенню чогось, робити кращим, досконалішим”. Процес виховання дитини “є провідним у розвитку її особистості” [2, с. 289].

Розвиток розглядається як процес росту, вирощування здатностей шляхом здійснення дії, використання способів діяльності, що визначають рівень цивілізованості соціуму. В педагогічному процесі розвиток забезпечується методами навчання як спільними способами діяльності учнів і вчителя. У результаті розвитку набувається здатність творчо мислити, усвідомлювати дії.

Процес розвитку особистості починається ще в дошкільному віці. До всебічного розвитку особистості можна прийти через удосконалення окремих функцій, здібностей індивідів, у тому числі музичних. Гармонійний розвиток особистості відбувається за умови, коли він зорієнтований на “зони найближчого розвитку” і визначається співвідношенням між навчанням та розвитком. Тільки те навчання в дитячому віці буде результативним, яке знаходиться попереду розвитку і веде його за собою (Л.Виготський).

З цієї позиції розвиток поліфонічного слуху варто починати якомога раніше, у початковій школі, враховуючи здатність поліфонічного викладу музичного матеріалу збуджувати креативність мислення дітей, розвивати інтелект. Специфіка розвитку поліфонічного слуху молодших школярів визначається готовністю дітей до музичних видів діяльності, що обумовлено психологічними можливостями їх сприймання.

Молодший шкільний вік – період життя й розвитку дитини від 6 (7) до 10 років, протягом якого дитина оволодіває значним обсягом знань, умінь і навичок. При визначенні його меж враховуються особливості “психічного і фізичного розвитку дітей, береться до уваги перехід їх від ігрової до навчальної діяльності, яка стає провідною” [3, с. 62]. У цей час у дітей збагачується “досвід соціальної поведінки, з'являються перші, відносно стійкі ціннісні орієнтації, відбувається розвиток вищих почуттів – моральних, інтелектуальних, естетичних”. [2, с. 289].

Разом з тим, гра продовжує свій всебічний вплив на розвиток психіки дитини. Саме завдяки цьому впливу формуються психологічні передумови для художньо-творчої діяльності дітей. А. Мелік-Пашаєв вказує на існуючу в психології та естетиці тенденцію зближувати мистецтво з ігровою діяльністю, встановлювати між ними “прямий генетичний зв'язок”. Тобто, у грі уява дитини розвивається за спорідненими з художньою уявою напрямками [7, с.55].

Психологи підкреслюють “реактивність” дітей на безпосередні враження, що здобуваються органами почуттів, відзначають їхню чутливість до образно-емоційних моментів. А. Мелік-Пашаєв пов'язує це з “типовим для молодшого віку співвідношенням першої та другої сигнальних систем” [7, с. 59]. Н. Лейтес взагалі говорить про близькість дітей до так званого “художнього” типу, для якого характерні “яскравість сприйняття, наочна, образна пам'ять, багатство уяви та деяка недостатність абстрактного мислення” [6, с. 57]. У цьому віці особлива чутливість дітей до кольору, ритму, характеру звучання, інтонації слова здатна дати їм позитивний емоційний досвід спілкування з мистецтвом, а за допомогою розумного керування – і осягнути значення елементів форми [7, с. 59].

На думку педагогів, молодший шкільний вік – це найслухняніший вік у житті людини (Н. Лейтес). У цьому віці діти здатні “вбирати” в себе все, їм притаманний оптимізм, задоволення від пізнання нового в них перевищує труднощі, прикрощі, а це є важливою запорукою успіху початкового навчання. Дітей цього віку відрізняє підвищена емоційність, легка збудливість, обмежена тривалість уваги, що вимагає в роботі з ними чергування видів діяльності. Лише декілька хвилин уроку діти можуть бути в стані спокійного слухання, але і при цьому їх “невтомний внутрішній моторчик весь час працює і зве діяти – реагувати на музику” [11, с. 51].

На тяжіння дітей до творчості у вигляді звукоритмічних та словесних імпровізацій звертали увагу А. Мелік-Пашаєв, К. Чуковський, З. Кодаї. Зокрема, А. Мелік-Пашаєв зазначав: “Дитяча творчість завжди існувала у своїх первинних формах: звукоритмічні та словесні імпровізації, що супроводжуються мімікою, жестом і танцем, – зародок багатьох мистецтв, чимось подібний античній хореї...” [7, с. 62]. К. Чуковський відзначав, що в дитячих віршах велику роль відіграє саме звуко-ритмічна сторона вірша, яка безпосередньо виражає внутрішній стан. Коли “дитина збуджена, коли вона скаче, розмахує руками, неодмінно виявить свою радість якою-небудь дзвінкою імпровізацією у віршах; ці вірші невіддільні від пісні й танцю та завжди... володіють бездоганим ритмом (хореєм)” [7, с.62]. З. Кодаї писав: “Навіть дитячі вірші без мелодій – лічилки – слід записувати нотами, бо у них є ритм. Потрібно звернути увагу на інтонацію! Бо мовна інтонація забавлянок, що виконуються без мелодій, часто відрізняються від звичайної мови, отже її треба фіксувати. Більша частина ігрових пісень, що опубліковані без мелодій, виконувалися з мелодією” [5, с. 68].

Дослідження психологічних особливостей музичного сприйняття, особливостей розвитку мислення молодших школярів показали, що у дітей молодшого шкільного віку ще мало розвинене естетичне відчуття (В. Белобородова, Е. Бальчтіс), зате велике значення в процесі розвитку навичок сприйняття музики має поєднання декількох аналізаторів: зорового (Е. Бальчтіс, Д. Огороднов), рухового (А. Логашева, В. Морозов), що сприяє кращому сприйманню і запам’ятовуванню учнями музичної інформації.

Тяжіння до музичних вражень, емоційний відгук на них відзначається дослідниками у дітей дуже раннього віку. В цей період важливо своєчасно залучити дітей до мистецтва, розбудити творчу фантазію, розкрити музичні здібності, розвинути музичний інтелект.

Якщо пропустити цей сензитивний для знайомства з мистецтвом період, то “ми лише з великими труднощами зможемо компенсувати втрату. Підлітку, з усіма його перевагами перед першокласником у загальному розвитку, нелегко буде вперше відчуті змістовну значущість кольору і ритму, особливого звучання поетичного слова – всього того, що він уже звик пропускати повз очі й вуха як додаток до сюжету, що мало важить”, – зазначає А. Мелік-Пашаєв [8, с. 63]. Тому науковець закликає максимально скористатися цим періодом “інтересу й чутливості дитини до вражень, котрі приносять зовнішні почуття. Ми повинні намагатися розвивати, закріплювати, довести до усвідомлення цю чутливість, зв’язати її з творчою практикою дитини та зі сприйняттям художніх творів. І сім і шість років – не надто ранній вік для початку такої роботи. Можливо, що до неї можна приступати і значно раніше” [7, с. 63].

Дослідження довели, що психологічні особливості молодшого шкільного віку найбільш сприятливі для розвитку психофізичних якостей особистості, необхідних для сприймання поліфонії. Так, наприклад, у дітей швидко збільшується обсяг мислення, максимально розвиваються переключення, вибірковість, що важливо для своєчасного формування поліфонічного мислення. У дітей переважає конкретний, наглядно-образний характер мислення, тісно пов’язаний з їхнім життєвим досвідом. З цим пов’язані особливості їх музичного сприйняття: молодші школярі надають перевагу співу без супроводу або з дисонуючим супроводом (В. Белобородова). Отже, дітям молодшого шкільного віку на початковому етапі варто запропонувати для сприймання поліфонічні зразки – пісні з контрастним супроводом.

3. Рінкявічюс переконаний, що дітей треба навчати сприйняттю поліфонії вже з першого класу, оскільки для їхнього сприйняття доступні слухання, спів, гра на дитячих інструментах поліфонізованих п'єс та пісень. Така діяльність, безумовно, сприяє “розвитку музичних здібностей дітей, зацікавленості в процесі музичного навчання та створює базу для опанування більш складних музичних творів” [8, с. 42].

Гуманізація освіти відкриває можливості для цілісного розвитку особистості, суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин у процесі навчання, що реалізується з позицій особистісного підходу. Особистісний підхід у сучасній педагогіці базується на основі особистісно зорієнтованого виховання, головною метою якого є розвиток особистості. “Система особистісних цінностей виступає індикатором розвитку й вихованості учня, адже індивід володіє цими цінностями як власними якостями, порівнюючи їх із загальноприйнятою системою цінностей” [3, с. 18]. Особистісний підхід забезпечує створення відповідних позитивних умов для діагностики, розвитку й природного процесу саморозвитку задатків, творчого потенціалу особистості, подальшого вдосконалення всього найкращого, що є у кожній особистості [4, с.97].

Урок музичного мистецтва передбачає колективно-комунікативну творчість, створює умови для самовираження, самопізнання, колективного творчого музикування, що має великий потенціал емоційної, психологічної, соціальної дії. Воно здатне могутньо впливати на розвиток особистісних якостей дітей. [11]. Ці якості можна розвинути в процесі розвитку поліфонічного слуху вже в молодших школярів. Особистісний підхід забезпечує розвиток прихованих здібностей, особистісних якостей та можливостей молодших школярів.

На думку А. Мелік-Пашаєва, майже кожна дитина має можливості, достатні для того, щоб з користю для себе почати освоєння специфіки естетичного як у власній практиці, так і у сприйнятті творів мистецтва [7]. Тому доцільно зробити “акцент не на обмеженнях, що викликані природними даними, а на більших можливостях, що є у кожного для розвитку того, чим наділила його природа” [1, с. 28].

Визначальним для нашого дослідження стала думка Б.Тєплова про те, що активізація однієї здібності не виключає використання інших здібностей, більше того, в комплексі вони розвиваються успішніше, та його висновки щодо можливості розвитку всіх музичних задатків у продуктивній діяльності людини [10]. Комплексність музичної освіти передбачає єдність виконавської та музично-пізнавальної діяльності школярів у взаємозв'язку форм роботи, розвитку музичних асоціацій (Н. Гродзенська). Таким чином, поступове удосконалення усіх складових поліфонічного слуху в процесі музично-творчої діяльності варто розглядати з позиції комплексного підходу.

На діяльнісний підхід спиралися дослідники музичного сприйняття у соціологічному (А. Сохор) і психологічному (О. Костюк, В. Медушевський, Є. Назайкінський) аспектах та досвіду сприйняття поліфонії (М. Сибірякова-Хіхловська). За наявності діяльнісного підходу відбувається осягнення музичних творів у музично-перцептивній та музично-виконавській діяльності (Ю. Алієв, В. Белобородова, О.Ростовський, О.Рудницька). Музичною діяльністю, в якій найбільше репрезентується інтелектуальний бік музичного мислення, є сприйняття поліфонії. Якісний рівень сприйняття поліфонії залежить від розвитку навичок слухового та теоретичного аналізу поліфонічної музики, диференційно-цілісного оперування інтонаційно-слуховими та музично-образними характеристиками поліфонічної тканини (М. Сибірякова-Хіхловська). Реалізація “розвиваючого потенціалу” поліфонії можлива лише за діяльнісного підходу.

На основі комплексного, діяльнісного, особистісного підходів можливо розглядати розвиток поліфонічного слуху молодших школярів як багатофункціональним процес, функціями якого виступають: пізнавальна, естетично-виховна, гедоністична, інтелектуально-розвиваюча, художньо-творча, комунікативна.

У філософській літературі процес пізнання постає як процес цілеспрямованого, активного відображення в свідомості людини навколишньої дійсності. Сучасний світ, у якому живе і формується особистість учня, – багатозвучний і багатовимірний. Пізнати цей світ у всій багатогранності зв'язків і суперечностей можливо за допомогою поліфонічного

слуху та елементів поліфонічного мислення, що розвиваються через сприйняття та осмислення поліфонічної музики. А процес осмислення поліфонічної музики школярами відбувається в процесі пізнання особливостей музичної мови, стилю, емоційно-образного аналізу, синтезу виражальних засобів музичного твору. Отже, в процесі розвитку поліфонічного слуху молодших школярів виявляється одна з головних його функцій – *пізнавальна*.

Естетичне виховання – це «цілеспрямований процес формування у людини естетичного ставлення до дійсності, що передбачає розвиток здатності людини до сприйняття і співпереживання, до творчості, до створення художніх цінностей, розвитку її естетичних смаків та ідеалів». [9, с.83]. Адже науковцями визнано, що для формування цілісної гармонійної особистості необхідний естетичний розвиток [7]. На ціннісні орієнтації молодшого школяра впливає вибір найкращих зразків музичного мистецтва, що сприяє його духовному становленню. Твори поліфонічного складу для слухання та виконання на матеріалі кращих зразків української музики та світової класики вказують на доцільність виокремлення *естетично-виховної* функції в процесі розвитку поліфонічного слуху.

Художньо-творча функція сприяє розвитку інтелекту та творчих здібностей. Слухання, спів канонів, гра на дитячих інструментах, створення імпровізацій, а потім і підголосків, пластичне виконання задовольняють естетичні потреби учнів у творчому самовираженні. При залученні елементів українського національного орнаменту для візуалізації поліфонічної фактури відбувається опора на візуальні образи на матеріалі декоративно-ужиткового мистецтва, що досягається методом “переведення” художньо-образного змісту музичного твору на мову іншого виду мистецтва – у імпровізований орнамент.

Такого роду художньо-творча діяльність доступна дітям, розвиває в них інтерес до поліфонічної музики, підводить до вільного виконання двохголосних поліфонічних творів. Ці ростки творчості треба активно продовжити, щоб музичні здібності дітей розкрилися з більшою яскравістю.

Художньо-творча функція в умовах загальноосвітніх навчальних закладів тісно пов’язана з *комунікативною*, оскільки застосовуються переважно групові та колективні форми роботи. Розвиток поліфонічного слуху відбувається в процесі спільної музично-творчої діяльності, результатом якої виступають здатність до імпровізації, навички невербального спілкування, емоційність, уміння взаємодіяти, творчо вирішувати поставлені завдання і проблеми, “потреби, а потім і уміння знаходити в музиці засіб гармонізації свого внутрішнього світу” [11].

Усі ці колективні форми музично-творчої діяльності викликають захоплення, дають емоційний сплеск і мають вплив на формування пізнавального інтересу в процесі навчання молодших школярів. І хоча участь у такій діяльності вимагає від учнів зосередженої уваги, саме активна участь у всьому творчому процесі обумовлює отримане задоволення. Саме в умовах творчої активності та невимушеності засобами музики можна вплинути на розвиток тих особистісних якостей дітей, які можуть бути сформовані у спільній музично-творчій діяльності. Таким чином, процесу розвитку поліфонічного слуху притаманна *гедоністична* функція.

Інтелектуально-розвиваюча функція полягає у розвитку в дітей, в першу чергу, художньо-виконавських навичок та навичок адекватного образного сприймання у процесі опанування музичними творами поліфонічного складу. Спираючись на високу здатність молодших школярів до навчання, важливо спрямовувати їх до всебічного розвитку. Високий розвиваючий потенціал поліфонії здатний впливати на інтелектуальну та емоційну сфери, сприяти духовному вдосконаленню, естетичному розвитку особистості.

Отже, розвиток поліфонічного слуху молодших школярів – це багатофункціональний процес, що є частиною всебічного розвитку особистості на основі особистісного, комплексного та діяльнісного підходів. Подальші наукові розвідки ми вбачаємо у дослідженні проблеми розвитку поліфонічного слуху молодших школярів у процесі позакласної та позашкільної діяльності.

Література

1. Алексеев А. Методика обучения игре на фортепиано / Алексеев Александр Дмитриевич. – М. : Музыка, 1978. – 288 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376с.
3. Качур М.М. Патріотичне виховання молодших школярів засобами художнього краєзнавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец.13.00.07 “Теорія і методика виховання” / М.М.Качур. – К., 2010. – 20 с.
4. Козир А.В. Теорія та практика формування професійної майстерності вчителів музики в системі багаторівневої освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. нау : спец. 13.00.02 “Теорія та методика музичного навчання”; 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / А. В. Козир. – К., 2010. – 43 с.
5. Кодай З. Избранные статьи / З.Кодай. – М. : Сов. композитор, 1982. – 288 с.
6. Лейтес Н.С. Способности и одаренность в детские годы / Лейтес Натан Семенович. – М. : Знание, 1984. – 80 с. – Новое в жизни, науке, технике. Сер. “Педагогика и психология”, №4.
7. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности / Александр Александрович Мелик-Пашаев. – М. : Знание, 1981. – № 1. – 96 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Серия: “Педагогика и психология”).
8. Ринкявичюс З. Воспринимают ли дети полифонию? / Ринкявичюс Зенонас. – Л. : Музыка, 1979. – 64 с.
9. Степанов В.А. Деякі аспекти готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до естетичного виховання підлітків сучасною музикою. / В. А. Степанов // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. : [зб. наук. праць]. – К. : НПУ, 2016. – 275 с. – Вип. 20 (25). – С. 82–86. – (Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти).
10. Теплов Б. Психология музыкальных способностей в 3-х томах / Борис Михайлович Теплов. – М. – Л., Изд-во АПН РСФСР, 1947, том 1 – 335с.
11. Тютюнникова Т.Е. Видеть музыку и танцевать стихи ... Творческое музицирование, импровизация и законы бытия: [монография] / Тютюнникова Татьяна Едуардовна. – М. : Едиториал УРСС, 2000 – 264с.

УДК 373.016

Степанова Л.П., Хан Сяосянь

СУТНІСТЬ ПІЗНАВАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ПІДЛІТКІВ ДО СПРИЙНЯТТЯ ВОКАЛЬНОЇ КЛАСИЧНОЇ МУЗИКИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ

Статтю присвячено висвітленню проблеми розвитку пізнавального інтересу учнів підліткового віку до сприйняття вокальної класичної музики на уроках музики в загальноосвітній школі. У статті розкрито сутність досліджуваного феномену, що розглядається у психологічному, педагогічному та філософському аспектах, конкретизовано його визначення. Актуалізовано проблему розвитку пізнавального інтересу підлітків до сприйняття вокальної класичної музики для формування гармонійної особистості у процесі музичного навчання.

Ключові слова: *пізнавальний інтерес, вокальне мистецтво, класична музика, сприйняття, учні підліткового віку.*

Степанова Л. П., Хан Сяосянь. Суцність познавательного интереса подростков к восприятию вокальной классической музыки в процессе обучения. Статья посвящена проблеме развития познавательного интереса учащихся подросткового возраста к восприятию вокальной классической музыки на уроках музыки в общеобразовательной школе. В статье раскрыта суцність исследуемого феномена, рассматриваемого в